

УДК 342.7:340.12]:[305:17.026.4]](045)

doi.org/10.30970/jcl.4.2020.3

Олена Харитонова

кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
Харків, Україна
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9438-4575>
o.v.harytonova@nlu.edu.ua

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ І ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

HUMAN DIGNITY AND GENDER EQUALITY IN CONSTITUTIONAL SPACE

Olena Kharytonova

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, The Criminal Law Department #1
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Abstract | The article examines the issues of human dignity in constitutional space through the prism of gender equality as one of the most relevant areas of the contemporary constitutional field.

The aim of the paper is to reconstruct the discussion of the spatial turn in the social sciences and to prepare a conceptual framework for the application of Henri Lefebvre's spatial theory and its interpretation by Panu Minkkinen in constitutional space with two perspectives: human dignity and gender equality. The central object of the study is the constitutional space, which is not only a set of ideas behind it or a set of constitutional institutions, but also a dynamic socially produced space that can either create hierarchies or build relationships based on dignity and equality.

The author attempts to consider the problem of the "paradox of dignity", which is that dignity is both a universal category and a product of context. The question of how these dimensions of human dignity exist in constitutional space is considered in the article by updating the ideas of "spatial turn" of Henri Lefebvre's works, and by using the inductive approach to human dignity, which consists in studying those areas of the legal field where these issues are expressed intensively, particularly in the area of gender equality.

Henri Lefebvre's conceptual triad of conceived (mental), physical (perceived) and social (lived) modes of space is considered in the application to constitutional field through the prism of the connection of universal and realized human dignity and bifocal view of gender equality as a problem of recognition and distribution. The difficulties women faced in recognizing them as full participants in the political field are analyzed with reference to both political-economic and cultural-discursive aspects. Based on Jürgen Habermas' concepts of the public sphere and Nancy Fraser's multiplicity of competing publics, an attempt is made to build a conceptual

association between human dignity and gender equality as the main basis for destroying hierarchical gender structures and building constitutional space as a space of dignity.

Keywords: human dignity, gender equality, constitutional space, modes of constitutional space, spatial turn, public sphere.

Анотація | У статті досліджуються питання людської гідності в конституційному просторі в перспективі гендерної рівності як однієї з найбільш актуальних зон сучасного конституційного поля.

Метою роботи є реконструювати дискусію щодо просторового повороту в соціальних науках і спробувати підготувати концептуальну основу для застосування просторової теорії Анрі Лефевра та її інтерпретації Пану Мінккінемом у конституційному просторі з урахуванням двох оптик: людської гідності й гендерної рівності. Конституційний простір, який є не лише сукупністю ідей про нього чи набором конституційних інституцій, а й динамічним соціально продукованим простором, який може або створювати ієрархії, або вибудовувати відносини, засновані на гідності та рівності, є центральним об'єктом дослідження.

Авторкою здійснюється спроба розглянути проблему «парадокса гідності», яка полягає в тому, що гідність є одночасно й універсальною категорією, і продуктом контексту. Питання про те, як ці виміри людської гідності існують у конституційному просторі, осмислюється у статті за допомогою актуалізації ідей «просторового повороту», висловлених у роботах Анрі Лефевра, та індуктивного підходу до людської гідності, який полягає в дослідженні тих зон правового поля, де ці питання отримують свій інтенсивний прояв, зокрема зони гендерної рівності.

Концептуальна тріада Анрі Лефевра щодо задуманого (ментального), фізичного (сприйманого) та соціального (прожитого) модусів простору розглядається в застосуванні до конституційного поля крізь призму зв'язаності універсальної й реалізованої людської гідності та біфокального погляду на гендерну рівність як проблему визнання й розподілу. Складнощі, яких зазнають жінки у визнанні їх повноправними учасницями політичного поля, аналізуються з урахуванням як політико-економічного, так і культурно-дискурсивного аспектів. На основі концепцій публічної сфери Юргена Габермаса та множинності публічних сфер Ненсі Фрейзер здійснюється спроба вибудовувати концептуальний зв'язок між людською гідністю й гендерною рівністю як основним базисом для руйнації ієрархічних гендерних структур і розбудови конституційного простору як простору гідності.

Ключові слова: людська гідність, гендерна рівність, конституційний простір, модуси конституційного простору, просторовий поворот, публічна сфера.

Після жахів двох світових воєн ХХ століття, яке назвали «зневіренням століттям», концепт «людської гідності» у праві набув серйозного поширення. Через визначення діянь, що протирічать людській гідності (так званий «негативний підхід», коли гідність як концепт створюється за допомогою аналізу ситуацій, які ми схильні описувати як порушення людської гідності¹), із метою уникнення їх повторення вираз «людська гідність» був включений до всіх основних декларацій та договорів про права людини, зокрема таких: Статут ООН (1945)², Загальна Декларація прав людини (1948)³, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966)⁴, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966)⁵, Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм

¹ Humiliation, Degradation, Dehumanization. Human Dignity Violated / ed. by Kaufmann P., Kuch H., Neuhauser C., Webster E. Springer, 2011. 280 p.; Margalit A. The Descent Society. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1996; Margalit A. Human Dignity between Kitch and Deification. *The Hedgehog Review*. Fall 2007. P. 7–19. DOI: 10.1007/978-90-481-9661-6.

² Статут ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (10 січня 2021).

³ Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (10 січня 2021).

⁴ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (10 січня 2021).

⁵ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (10 січня 2021).

расової дискримінації (1965)⁶, Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979)⁷, Гельсінський заключний акт ОБСЄ (1975)⁸, Хартія основних прав ЄС (2000)⁹.

Спостереження за історичним розвитком ідеї гідності демонструє, що нині людська гідність стосується внутрішнього ціннісного статусу людини як людини, не залежно від інших властивостей. Головний сенс гідності – повага й визнання людини як істоти з особливою цінністю, яку однаково поділяє кожна людина¹⁰. Людина є виправданою метою кінцевого порядку для будь-яких дій, ціллю-в-собі¹¹. Основа для розгортання концепції гідності присутня в багатьох різноманітних соціо-культурних та релігійних контекстах, а тому людська гідність стала крилом, яке огортає широкий діапазон розмислів щодо ціннісного статусу людини, і суттєво вплинула як на нормативне перекалібрування в міжнародному праві після Другої світової війни, так і на розвиток національних конституцій¹². Завданням положень Загальної декларації прав людини щодо людської гідності був не стільки захист конкретних нормативних прав, скільки розвиток розуміння змісту, цінності й систематичного підходу до основи, у якій укорінені права людини. Як зауважила Елеонора Рузвельт, яка була головним двигуном прийняття Декларації, її головною метою є створення загального стандарту досягнень для всіх людей усіх націй¹³.

Концепт людської гідності, який став потужним джерелом розвитку права, водночас містить проблематичні аспекти, які можна назвати «парадоксом гідності». Цей парадокс полягає в тому, що, з одного боку, підкреслюється, що є діяння, наприклад, рабство, тортури, певні види поводження, які, безумовно, атакують гідність, призводять до її приниження чи знищення; з іншого боку, стверджується, що гідність є невід’ємною властивістю людини і притаманна їй завжди, незалежно від положень законів і соціальних практик. Отже, якщо людину не можливо позбавити гідності, то в чому тоді полягає дієвість правових актів, покликаних її захищати?

Цей парадокс акцентує увагу на тому, що концептуальний аналіз, пов’язаний із поняттям людської гідності, має зосереджуватися не лише на трансцендентному вимірі, на сприйнятті гідності як ключового атрибуту людини, а й на додатковому розумінні людської гідності як втіленої гідності. Так, зокрема, серед авторів, що працюють із проблематикою людської гідності, виникла ідея розрізнати відначальну (deskriptivnu) і реалізовану (preskriptivnu) гідність, які є складовими компонентами людської гідності й пояснюють, як людська гідність є універсальною й

⁶ Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (10 січня 2021).

⁷ Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (10 січня 2021).

⁸ Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text (10 січня 2021).

⁹ Хартія Основних прав Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text (10 січня 2021).

¹⁰ Цомплак К. Гідність людини: сутність, зміст і передумови існування. *Публічне право*. 2012. №4(8). С. 14–22.

¹¹ Mahlmann M. Human Dignity and Autonomy in Modern Constitutional Orders. *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law* / ed. by M. Rosenfeld, A. Sajo. 2012.

¹² Roosevelt E. Transcript of Speech on Human Rights 1951. URL: <https://www.fdrlibrary.org/documents/356632/390886/Eleanor+Roosevelt+Transcript+of+Speech+on+Human+Rights+1951.pdf> (access 08 January 2021); Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз. Харків: Право, 2018. 384 с.; Водяніков О. Генеалогія поняття людської гідності у конституційному праві. *Право України*. 2018. №9. С. 41–56. DOI: 10.33498/loou-2018-09-041; Гришук О.В. Філософія людської гідності у праві. *Право України*. 2018. №9. С. 14–28. DOI: 10.33498/loou-2018-09-014; Савчин М. В. Людська гідність та структура конституційного порядку. *Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави* : зб. тез Міжнародної науково-практичної конференції «Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави» (м. Хмельницький, 19–20 жовтня 2018 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 274–278; Яценко С. С. Гідність людини має захищатися належно. *Право і громадянське суспільство*. 2013. №2. С. 143–168

¹³ Roosevelt E. Adress to the United Nations General Assembly. On the Adoption of the Universal Declaration of Human Rights. URL: <http://www.kentlaw.edu/faculty/bbrown/classes/HumanRightsSP10/CourseDocs/2EleanorRoosevelt.pdf> (access 08 January 2021).

водночас пов'язана з умовами часу і простору¹⁴. Тобто йдеться про те, що питання *універсальності людської гідності* стикається з питанням людської гідності як *продукту контексту*. Дослідники попереджають про недостатність спільного розуміння значення словосполучення «людська гідність», його контекстуальну специфічність, відмінність у тлумаченні в різних юрисдикціях, ризики юридичних маніпуляцій та зростання судової дискреції щодо цього поняття, але разом із тим стверджують, що концепт людської гідності відіграє важливу роль у розвитку судової практики зі захисту прав людини і сприяє конкретним методам інтерпретації прав людини та вирішення судових спорів¹⁵.

Питання про те, яким чином ці виміри людської гідності існують у конституційному просторі, може бути осмислене завдяки актуалізації ідей «просторового повороту», висловлених у роботах Анрі Лефевра.

Вихідним пунктом нової парадигми простору, яку запропонував А. Лефевр, стало те, що простір – це соціально продукований простір («Творення простору», 1974). З урахуванням цієї відначальної соціальності простору А. Лефевр побудував свою теорію як «єдину теорію простору», здатну подолати «подвійну ілюзію»: «ілюзію прозорості», яка зводиться до ідей про простір і розглядається як ментальна реальність; та «реалістичну ілюзію», яка зводить простір до сукупності об'єктивно існуючих фізичних об'єктів. На думку Лефевра, побачити цей динамічний зв'язок між фізичним, ментальним і соціальним просторами й означає насправді «створювати простір».

Концептуальна тріада А. Лефевра дає три «зрізи» простору: 1) репрезентація простору (простір ідей, «задуманий» простір (*conceived space*), тобто те, як цей простір розуміється та інтерпретується професіоналами (архітекторами, політиками, філософами тощо); 2) простір репрезентацій («прожитий простір» (*lived space*), рутинний досвід простору, який швидше відчують, ніж який мислять (батьківський дім, своя кімната тощо)); 3) просторові практики (практики, що структурують соціальний простір, практики політичного життя, практики дозвілля тощо, тобто те, що зв'язує задуманий та прожитий простори, сприйманий простір (*perceived space*)). Отже, простір – це те, що виробляється, безперервно продукується в цій тріаді; будь-який простір передбачає і містить соціальні відносини¹⁶. Основна заслуга Анрі Лефевра полягає в тому, що він спробував описати простір як такий, що визначає нас тією ж мірою, якою ми визначаємо його.

У цьому плані спроба помислити конституційний простір в парадигмальній схемі А. Лефевра, яку здійснює проф. Гельсінського університету Пану Мінккінен, виглядає надзвичайно привабливою¹⁷.

За його спостереженням, конституції мають багатогранний зв'язок із просторовістю і є щонайменше три перспективи в цьому плані: *територіальний простір*, коли конституція є основою правової системи, що може бути суттєвою мірою ототожнена з територіально обмеженою державою; *схематичний простір*, який, по суті, має вихідною точкою аналізу «політичну структуру»; і *модальний простір*, коли просторовість конституції аналізується як багатовимірний набір модальностей, присутніх одночасно.

Саме тут, у модальному просторі, Пану Мінккінен послуговується просторовою теорією Лефевра, намагаючись прояснити способи взаємодії трьох вимірів конституційного простору: ментального, фізичного та соціального. На його думку, «задуманий», ментальний простір, із точки зору конституційної теорії, є виміром, що містить конституційні норми, усталені конституційні практики та все те, що охоплюється висловлюванням «конституціоналізм». Просторові практики, сприйманий простір, відносяться до фізично визначеного простору, у якому відбувається

¹⁴ Kleindienst P. Understanding the Different Dimensions of Human Dignity: Analysis of the Decision of the Constitutional Court of the Republic of Slovenia on the «Tito Street» Case. *Danube: Law and Economics Review*. 8(3). P. 117–137. DOI: 10.1515/danb-2017-0009.

¹⁵ McCrudden C. Human dignity and Judicial Interpretation on Human Rights. *The European Journal of International Law*. Vol. 19 no. 4. P. 655–724. DOI: 10.1093/ejil/chn043.

¹⁶ Lefebvre H. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell, 1991. 454 p.

¹⁷ Minkkinen P. Constitutional spaces. URL: <https://blogs.helsinki.fi/minkkine/2017/11/24/constitutional-spaces/> (access 08 January 2021).

політичне життя (палаці правосуддя, «коридори влади» тощо). Соціальний простір, тобто прожитий простір, – це простір, у якому обмежувальні рамки, як задумані, так і сприйняті, переживаються як досвід. Цей «прожитий простір» пояснює фактичний динамізм, який існує у, здавалося б, механістичній конституційній структурі.

Людська гідність у такому модальному конституційному просторі може бути, як видається, осмислена так: у *ментальному (задуманому) модусі* конституційного простору людська гідність є універсальним концептом, який дає можливість вбудувати конституційне бачення в міжнародний контекст прав людини й вийти за рамки локальної перспективи, створити спільне бачення, єдине для всього людства, де кожна людина володіє відначальною, універсальною гідністю.

У *фізичному (сприйманому) модусі* конституційного простору людська гідність покликана звернути увагу на конкретну й індивідуальну людяність, коли визнання людини як людини відбувається не лише на метафізичному рівні, а з урахуванням конкретних практик, реальної втіленості, коли людська гідність як продукт контексту реалізується в об'єктивно існуючому просторі.

І врешті-решт, у *соціальному (прожитому) модусі* конституційного простору відбувається справжня взаємодія відначальної ц реалізованої гідності, які, будучи підсилювальними щодо один одного елементами людської гідності, створюють синергію, яка здатна впливати на юридичну аргументацію й розвивати правове поле.

Евристичним інструментом, який дозволить поглянути, як може працювати концепт людської гідності в цій концептуальній тріаді, може бути так званий *індуктивний підхід*, чи «індуктивний поворот» у дослідженні гідності, який на додаток до негативного підходу дає не тільки філософську мотивацію для вивчення гідності, а й уявлення про весь спектр проблем, де питання людської гідності можуть бути застосовні¹⁸.

Серед таких проблематичних зон – питання гендерної рівності. Як людська гідність і гендерна рівність пов'язані та взаємодіють у конституційному просторі – на це питання допоможе шукати відповідь теорія публічної сфери Юргена Габермаса разом із її феміністичною критикою, яку розвивала, зокрема, Ненсі Фрейзер.

У канонічній роботі «Структурна трансформація публічної сфери» Юрген Габермас сконструював специфічний ідеальний тип буржуазної публічної сфери в рамках європейського контексту XVIII – поч. XIX ст., коли відбулися суттєві зміни в державних та економічних процесах і в структурах комунікації¹⁹. Ю. Габермас стверджує, що доступ до інформації, яка становить публічне значення і спільний інтерес, і можливість обговорити її формують публічну сферу й демократичне суспільство. Трансформація соціально-економічних відносин, поява буржуа та преси сприяли утворенню нового прошарку соціуму, який читає й інтегрує літературу та пресу й бере на себе функцію рефлексії суспільства та контролю держави. Із точки зору Ю. Габермаса, буржуазна публічна сфера змогла протистояти публічній владі держави завдяки отриманому голосу – цим просторам суспільного обговорення важливих суспільних сюжетів, із яких формується сама мова цього суспільства (простір дискурсів (деліберативна сфера) – заснований на комунікації публічний простір суспільної думки, який є регуляторною противагою публічній владі (державі)).

Але його теорія досить вузька, оскільки не враховує особливостей досвідів, пов'язаних із різними векторами соціальної диференціації. Зв'язок між публічністю і статусом є більш складним, ніж припускає Ю. Габермас, а саме по собі проголошення дорадчої арени простором, де відмінності між статусами обмежуються й нейтралізуються, ще не робить його таким, адже суспільства соціально стратифіковані, фрагментовані та навіть поляризовані.

Тут важлива інтерпретація публічної сфери Н. Фрейзер, яка, на відміну від Ю. Габермаса, запропонувала концепт множинності публічних сфер²⁰. На її думку, буржуазна політична сфера була

¹⁸ Humiliation, Degradation, Dehumanization. Human Dignity Violated / ed. by Kaufmann P., Kuch H., Neuhauser C., Webster E. Springer, 2011. 280 p. DOI: 10.1007/978-90-481-9661-6.

¹⁹ Habermas J. The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society. MIT Press. 1991.

²⁰ Fraser N. Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text*. 1990. №25/26. P. 56–80.

інструментом політичного домінування стосовно інших публічностей і тих політичних дій та дискурсів, які вони пропонували. Її феміністична критика підкреслює, що в буржуазній публічній сфері виключення жінок із домінантного публічного простору в приватну сферу мало конститутивний характер і було умовою існування самої «публічності» в розумінні Габермаса. Публічних сфер може бути множина, і питання полягає саме в тому, що буржуазна політична сфера мала гегемонний характер. Н. Фрезер наголошує на тому, що соціальна рівність в цій публічній домінантній сфері була умовною й різниця в соціальних статусах насправді сприяла тому, що жіноча публічна сфера була маргіналізована. Вона акцентує увагу на тому, що Ю. Габермас пропонував обговорення «спільних благ», але саме питання про те, хто і як вирішує, що визнається загальнозначущим благом, залишав за дужками, виключаючи з процесу формування суспільної думки ті публічності, які не є гегемонними. Альтернатива, яку бачить Н. Фрейзер, – контрпубліки, які творять по-справжньому змагальні публічні простори й дискурси на шляху розбудови партисипативної демократії.

Погляд на конституційні простори й те, як у них присутні жінки, демонструє, що загалом жінки не писали конституцій і не вирішували конституційні питання. Політичні стейкхолдери, ті, у кого сконцентрована влада й ресурси і які впливають на прийняття рішень, «кому заходити у політичне поле, а кому ні», – це в основному чоловіки.

Сама структура політичної системи вибудована переважно за зразком чоловічого досвіду. Через свій стиль домінування в публічному просторі й вибудовування ієрархій чоловіки займалися стилем управління, який увічнив їхній гегемонний контроль над публічною сферою, над матеріальними й культурними ресурсами. Останнім часом жінки мають певний голос у процесі прийняття конституцій, але все одно це більшою мірою відбувається в половинчатому плані. Тому, виходить, що жінки погоджуються керуватися конституцією, коли з ними не проводили консультацій на їхніх умовах. У зв'язку з цим припущення, що жінки згоджуються на урядові структури та процеси, у побудові яких вони не брали участі і в яких їм не було надано жодної значущої можливості висловитись, робить цю згоду ілюзорною²¹.

Чому жінки в конституційному просторі важливі?

Перш за все, демократія без жінок – лише половина демократії. Жінки, наприклад, в Україні, становлять щонайменше половину населення країни, і якщо вони маргіналізуються, витісняються з повної й рівної участі в політичних процесах і процесах прийняття рішень, країну не можна вважати повністю демократичною.

Далі, залучення жінок до прийняття рішень та управління має важливе значення для підтримки життєздатного суспільства. Життєвий досвід жінок відрізняється від чоловічого; міркування жінок часто включають більш глибокий контекст соціальних потреб, розширюючи погляди на вимоги політики. Залучення жінок і використання цих відмінностей допомагає забезпечити більшу репрезентативність суспільства на владних рівнях.

Крім того, жінки забезпечують різноманітність, яка лежить в основі більш резистентних, стійких владних рішень. Вважається, що чоловіки в управлінських моделях здебільшого схильні сприймати людей атомістично, приймати рішення відповідно до ієрархії прав, у той час як жінки опікуються визнанням і збереженням соціальних відносин.

Зрештою, залучення жінок має економічний сенс. Такі авторитетні установи, як Всесвітній економічний форум, Всесвітній соціальний форум, стверджують, що гендерна рівність призводить до розвитку процвітаючих суспільств, суспільств добробуту. Участь жінок у легіслатурах, коли вирішується питання про використання бюджетів, впливає на якість управління грошима – зокрема, жінки в економічній політиці більшою мірою переймаються інклюзивною соціальною інфраструктурою й ризиками кліматичних змін.

Якщо виходити з аксіоматичного припущення, що конституційний простір – це простір гідності, то в *ментальному* (задуманому) модусі конституційного простору людська гідність як універсальний концепт має важливе *символічне і дискурсивне* значення, зокрема для гендерної

²¹ The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law / ed. by M. Rosenfeld, A. Sajo. 2012.

рівності, підкреслюючи важливість *визнання* жінок повноправними учасницями суспільно-політичного життя.

У *фізичному* (сприйманому) модусі конституційного простору людська гідність в зоні гендерних питань працює так, що розглядає *реальність умов*, які прямо чи опосередковано впливають на *практичну зданість* жінок реалізовувати свої можливості і ставати повноцінними політичними гравцями в конкретному контексті.

У *соціальному* (прожитому) модусі конституційного простору людська гідність функціонує як динамічна тканина, в якій відбувається взаємодія символічного та практичного аспектів гендерної рівності, формуючи певне гравітаційне поле між концептами «людська гідність» і «гендерна рівність».

Проблема визнання є однією з ключових у дослідженні людської гідності. Людська гідність, серед іншого, розглядається як особлива форма символічної вразливості, яка сягає корінням бажання визнання²². Парадигма визнання, з'явившись у роботах Руссо й Гегеля, відкрила перед її сучасними теоретиками – Акселем Хоннетом, Чарльзом Тейлором, Ненсі Фрейзер, Полем Рикером, Джеймсом Таллі – широкі перспективи²³. За А. Хоннетом, юридичне визнання дозволяє людині думати про себе як про суб'єкта, здатного брати участь у суспільному житті й наділеного голосом у прийнятті законів цього суспільства. Парадигма визнання пропонує таке суспільство, у якому соціальна, моральна і юридична незалежність індивідів, чи автономія, забезпечується міжособистісними відносинами взаємної турботи, поваги та взаємного визнання гідності, які закріплені в суспільних інститутах та практиках²⁴.

Актуальною в сучасних умовах виглядає концепція визнання, розвинена Н. Фрейзер у рамках її теорії справедливості, заснованої на твердженні, що справедливість можна розуміти у двох окремих, але взаємопов'язаних напрямках: справедливість розподілу (із точки зору більш справедливого розподілу ресурсів) і справедливість визнання (рівне визнання різних ідентичностей / груп у суспільстві).

Н. Фрейзер запропонувала розглядати гендер біфокально, одночасно через дві лінзи²⁵. На її думку, концепція гендеру має бути розглянута двовимірно, з урахуванням як гендерного характеру політичної економії, так і андроцентричності культурного порядку. Вона підкреслює, що жодна з цих лінз зосереджується на важливих аспектах підпорядкування жінок, але повне розуміння, яке здатне підтримувати життєздатну феміністичну політику в сучасну еру, можливе лише тоді, коли ці дві лінзи (перша ближче до класового розуміння, друга – до статусу) накладаються одна на одну. Гендер, за її поглядами, – це категоріальна вісь, яка відображає два виміри соціального упорядкування: вимір розподілу й вимір визнання. Н. Фрейзер розробила так звану «неідентитарну» концепцію визнання, яка здатна синергетично поєднуватися з розподілом. Її основний сенс – визнання потребує не жіноча ідентичність, а статус жінок як повноправних партнерок у соціальній взаємодії.

Розглядаючи фундаментальний розподіл праці на «виробництво» й «відтворення», оплачувану «продуктивну» й неоплачувану «репродуктивну» працю, Н. Фрейзер підкреслює, що ця економічна структура породжує гендерно специфічні форми розподільчої несправедливості. Що ж стосується визнання, то гендер є основою диференціації за статусом, і в такий спосіб статусний порядок суспільства вибудовується за гендерними кодами, укоріненими в андроцентричних культурних моделях, які побудовані на наданні переваги тим рйсам, що пов'язані з мужністю, і

²² Kuch H. The Rituality of Humiliation: Exploring Symbolic Vulnerability. *Humiliation, Degradation, Dehumanization. Human Dignity Violated* / ed. by Kaufmann P., Kuch H., Neuhauser C., Webster E. Springer, 2011. P. 37–56.

²³ Ван ден Бринк Б. Парадигма признания в социальной философии.

URL: <https://elar.ufrfu.ru/bitstream/10995/25255/1/iuro-2014-128-01.pdf> (дата обращения 10 января 2021 г.).

²⁴ Honneth A. The struggle for recognition: The moral grammar of social conflicts. Cambridge, UK: Polity Press, 1995.

²⁵ Fraser N. Feminist Politics in the Age of Recognition: A Two-Dimensional Approach to Gender Justice. *Studies in Social Justice*. Vol. 1, №1. Winter, 2007. P. 23–35.

знеціненні того, що закодоване як «жіноче». У результаті жінки страждають від гендерних форм підпорядкування статусу й невизнання.

Параметри розподілу й визнання взаємодіють один з одним. Гендер має як політико-економічний бік, що стосується розподілу, так і культурно-дискурсивний бік, що охоплюється сферою визнання. Однак кожен із цих вимірів не може бути відкорегований шляхом засобів, адресованих лише одному з них. За твердженням Н. Фрейзер, вибір між політиками розподілу чи визнання не можливий, адже змін потребують разом як економічна структура, так і статусний порядок суспільства.

Дослідниця пропонує концепцію паритетної участі, коли задіюються соціальні механізми, які дозволяють усім членам суспільства взаємодіяти один з одним як рівні. Адже нинішній феміністичний проєкт визнання жінок у політиці все ще стикається з певним набором проблем визнання. Зрозуміло, що домінантні групи не прагнуть втрачати свої привілеї. Коли чоловіки позбавляються звичних для них ієрархічних структур влади, вони часто намагаються зберегти цю владу й реагують відповідно. Тому коли жінки входять у простори, де традиційно домінували чоловіки, – наприклад, політику, – насильство виникає як спосіб зберегти гендерний *status quo*. Жінки, які кидають виклик традиційним гендерним ролям, демонструючи амбіції, лідерські якості, зі значно більшим відсотком вірогідності будуть атаковані зі спробою «поставити їх на місце».

Жінки розглядаються як порушниця, що вдерлися на чужу територію. Досі є ті, хто вважає, що політичний простір не призначений для жінок. Буває навіть так, що рідні не підтримують жінок, які приймають рішення йти в політику, й іноді це перетворюється на психологічний терор («ти погана мати, дружина» тощо). Подібне реактивне насильство має дуже широкий діапазон – від неспівомовних упереджень до повсякденного рутинного сексизму, знецінення, мікроагресії та дискримінації. Тривіалізація насильства стає джерелом ще більш складних проблем.

Важливо зрозуміти, що сам спосіб мовлення про жінок у політиці у двох модусах: «жінки самі не хочуть» й «у жінки природне призначення – народжувати дітей і піклуватися про сім'ю та дім» – і є постійним відтворенням невизнання, заперечення людської гідності жінки бути суб'єктом, повною мірою визнаним у політичному полі.

Продовжуючи виключати жінок із політики, ми підтримуємо гендерні політичні інститути, які цінують чоловіків і маскуліність та знецінюють жінок і жіночність. «Визнання» означає більше, ніж просто залучення жінок до політики. Коли ми очікуємо того, що жінки в політиці відповідатимуть нормам чоловічої поведінки, ми забуваємо, що саме різноманітність здатна забезпечити більше можливостей для розвитку. Жіночі обличчя політики – це не лише політика мовчазної жіночої присутності, це політика визнання жіночого політичного голосу.

Людська гідність у цьому просторі – це визнання жінок як рівних суб'єктів політичного життя. Визнання пов'язане з ментальним модусом конституційного простору, який допомагає розробити програмну перспективу для визнання жінок повноцінними учасницями публічної політики.

Біфокальна оптика щодо гендеру нагадує нам також, що символічного визнання жінок у конституційному просторі замало для зрушень. Фізичний модус конституційного простору – це коридори влади, вхід до яких контролюється «gatekeepers» – хранителями політичних воріт, тими, у чий руках сконцентровані ресурси. А як демонструють сучасні показники гендерних розривів, розрив в економічній рівності між жінками й чоловіками останнім часом лише суттєво зростає²⁶. Жінкам бракує ресурсів для впливу, фемінізація бідності є складною сучасною тенденцією, а часова бідність жінок в умовах пандемічних загроз лише загострилася²⁷. Саме тому вимога визнання людської гідності, сформована на символічному рівні, тягне потребу в її реальному втіленні через

²⁶ Global Gender Gap Report 2020. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf (access: 11 January 2021).

²⁷ Policy Brief: The impact of COVID-19 on Women. United Nations. 2020. URL: <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women-en.pdf?la=en&vs=1406> (access: 12 January 2021); Вплив COVID-19 на права жінок в Україні. URL: <http://jurfem.com.ua/vplyv-covid19-na-prava-zhinok-v-ukraini-doslidzennya/> (11 січня 2021).

механізм захисту соціально-економічних прав жінок у фізичному модусі конституційного простору. Створення соціально-економічного фону, який дозволить жінкам покращувати свій ресурсний статус, сприятиме нарощуванню їх впливовості у політичних палацах.

Що ж стосується соціального (прожитого) модусу конституційного простору, то він передбачає динамічну інтеграцію ментального й фізичного, функційне поєднання обох цих аспектів: гідності як визнання й гідності як реалізованої здатності виступати матеріалізованим політичним автономним суб'єктом. Саме це «творення» конституційного простору й дає нам основний посил: якщо простір твориться, це означає, що ми можемо його змінювати. Цей простір є не просто даністю, яка впливає на нас, – ми також впливаємо на нього. Модуси конституційного простору є інтерактивними і сприймаються в концептуальній тріаді, яка дає нам об'ємний топологічний вимір нашого публічного життя, – і можливість пропонувати нову політичну значущість.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз. Харків: Право, 2018. 384 с.
2. Ван ден Бринк Б. Парадигма признання в соціальной філософії. URL: <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/25255/1/iuro-2014-128-01.pdf> (10 янв. 2021 г.).
3. Водяніков О. Генеалогія поняття людської гідності у конституційному праві. Право України. 2018. №9. С. 41–56. DOI: 10.33498/loou-2018-09-041.
4. Вплив COVID-19 на права жінок в Україні. URL: <http://jurfem.com.ua/vplyv-covid19-na-prava-zhinok-v-ukraini-doslidzennya/> (11 січня 2021).
5. Гришук О. В. Філософія людської гідності у праві. Право України. 2018. №9. С. 14–28. DOI: 0.33498/loou-2018-09-014.
6. Савчин М. В. Людська гідність та структура конституційного порядку. Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави: зб. тез Міжнародної науково-практичної конференції «Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави» (м. Хмельницький, 19–20 жовтня 2018 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 274–278.
7. Цомплак К. Гідність людини: сутність, зміст і передумови існування. Публічне право. 2012. №4(8). С. 14–22.
8. Яценко С. С. Гідність людини має захищатися належно. Право і громадянське суспільство. 2013. №2. С. 143–168.
9. Fraser N. Feminist Politics in the Age of Recognition: A Two-Dimensional Approach to Gender Justice. *Studies in Social Justice*. Vol. 1, №1, Winter, 2007. P. 23–35.
10. Fraser N. Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text*. 1990. №25/26. P. 56–80.
11. Global Gender Gap Report 2020. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf (access: 11 January 2021).
12. Habermas J. The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society. MIT Press, 1991.
13. Honneth A. The struggle for recognition: The moral grammar of social conflicts. Cambridge, UK: Polity Press, 1995.
14. Humiliation, Degradation, Dehumanization. *Human Dignity Violated* / ed. by Kaufmann P., Kuch H., Neuhauser C., Webster E. Springer, 2011. 280 p. DOI: 10.1007/978-90-481-9661-6.
15. Kleindienst P. Understanding the Different Dimensions of Human Dignity: Analysis of the Decision of the Constitutional Court of the Republic of Slovenia on the «Tito Street» Case. *Danube: Law and Economics Review*. 8(3). P. 117–137. DOI: 10.1515/danb-2017-0009.
16. Lefebvre H. The Production of Space. Oxford: Blackwell, 1991. 454 p.
17. Margalit A. Human Dignity between Kitch and Deification. *The Hedgehog Review*. Fall. 2007. P. 7–19.
18. Margalit A. The Descent Society. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1996.
19. McCrudden C. Human dignity and Judicial Interpretation on Human Rights. *The European Journal of International Law*. Vol. 19, №4. P. 655–724. DOI: 10.1093/ejil/chn043.
20. Minkinen P. Constitutional spaces. URL: <https://blogs.helsinki.fi/minkine/2017/11/24/constitutional-spaces/> (access: 08 January 2021).
21. Policy Brief : The impact of COVID-19 on Women / United Nations. 2020. URL: <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women-en.pdf?la=en&vs=1406> (access: 12 January 2021).

22. Roosevelt E. Adress to the United Nations General Assembly. On the Adoption of the Universal Declaration of Human Rights.
URL: <http://www.kentlaw.edu/faculty/bbrown/classes/HumanRightsSP10/CourseDocs/2EleanorRoosevelt.pdf> (access: 08 January 2021).
23. Roosevelt E. Transcript of Speech on Human Rights 1951. URL: <https://www.fdrlibrary.org/documents/356632/390886/Eleanor+Roosevelt+Transcript+of+Speech+on+Human+Rights+1951.pdf/7c4b27f5-0512-46f0-8119-8b57f201caa9> (access: 08 January 2021).
24. The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law / ed. by M. Rosenfeld, A. Sajo. 2012.

Перелік юридичних документів:

25. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (10 січня 2021).
26. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text (10 січня 2021).
27. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (10 січня 2021).
28. Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (10 січня 2021).
29. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (10 січня 2021).
30. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (10 січня 2021).
31. Хартія Основних прав Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text (10 січня 2021).

References

Bibliography:

1. Boryslavska O.M. Yevropeiska model konstytutsionalizmu: systemno-aksiolohichniy analiz. Kharkiv: Pravo, 2018. 384 s.
2. Van den Brynk B. Paradyhma pryznanyia v sotsyalnoi fylosofyy. URL: <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/25255/1/iuro-2014-128-01.pdf> (10 yanvaria 2021 h.).
3. Vodiannikov O. Henealohiia poniattia liudskoi hidnosti u konstytutsiinomu pravi. Pravo Ukrainy. 2018. №9. С. 41–56. DOI: 10.33498/louu-2018-09-041.
4. Vplyv COVID-19 na prava zhinok v Ukraini Available at: <http://jurfem.com.ua/vplyv-covid19-na-prava-zhinok-v-ukraini-doslidzennya/> (11 January 2021)
5. Hryshchuk O.V. Filosofii liudskoi hidnosti u pravi. Pravo Ukrainy 2018. № 9. С. 14-28. DOI: 0.33498/louu-2018-09-014
6. Savchyn M. V. Liudska hidnist ta struktura konstytutsiinoho poriadku / Liudska hidnist i prava liudyny yak osnova konstytutsiinoho ustroi derzhavy: zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii «Liudska hidnist i prava liudyny yak osnova konstytutsiinoho ustroi derzhavy» (m. Khmelnytskyi, 19-20 zhovtnia 2018 r.). Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava, 2018. S. 274-278
7. Tsomplak K. Hidnist liudyny: sutnist, zmist i peredumovy isnuvannia. Publichne pravo. 2012. № 4 (8). S. 14-22
8. Iatsenko S.S. Hidnist liudyny maie zakhyshchatysia nalezhno. Pravo i hromadianske suspilstvo. 2013. № 2. S. 143-168
9. Fraser N. Feminist Politics in the Age of Recognition: A Two-Dimensional Approach to Gender Justice. Studies in Social Justice, Volume 1, Number 1, Winter 2007. P. 23-35
10. Fraser N. Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. Social Text. 1990. (25/26), P. 56-80
11. Global Gender Gap Report 2020. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf (11 January 2021)
12. Habermas J. The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society. MIT Press. 1991
13. Honneth A. The struggle for recognition: The moral grammar of social conflicts. Cambridge, UK: Polity Press. 1995
14. Humiliation, Degradation, Dehumanization. Human Dignity Violated. Edited by Kaufmann P., Kuch H., Neuhauser C., Webster E. Springer, 2011. 280 p. DOI 10.1007/978-90-481-9661-6
15. Kleindienst P. Understanding the Different Dimentions of Human Dignity: Analysis of the Decision of the Constitutional Court of the Republic of Slovenia on the «Tito Street» Case. Danube: Law and Economics Review, 8 (3). P. 117-137. DOI: 10.1515/danb-2017-0009
16. Lefebvre H. The Production of Space. Oxford: Blackwell, 1991. 454 p.
17. Margalit A. Human Dignity between Kitch and Deification. The Hedgehog Review. Fall 2007. P. 7-19
18. Margalit A. The Descent Society. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1996.
19. McCrudden C. Human dignity and Judicial Interpretation on Human Rights. The European Journal og International Law. Vol. 19 no. 4. P. 655-724. DOI: 10.1093/ejil/chn043

20. Minkkinen P. Constitutional spaces. Available at: <https://blogs.helsinki.fi/minkkine/2017/11/24/constitutional-spaces/> (08 January 2021)
21. Policy Brief: The impact of COVID-19 on Women. United Nations. 2020. Available at: <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women-en.pdf?la=en&vs=1406> (12 January 2021)
22. Roosevelt E. Address to the United Nations General Assembly. On the Adoption of the Universal Declaration of Human Rights. Available at: <http://www.kentlaw.edu/faculty/bbrown/classes/HumanRightsSP10/CourseDocs/2Eleanor-Roosevelt.pdf> (08 January 2021)
23. Roosevelt E. Transcript of Speech on Human Rights 1951. Available at: <https://www.fdrlibrary.org/documents/356632/390886/Eleanor+Roosevelt+Transcript+of+Speech+on+Human+Rights+1951.pdf/7c4b27f5-0512-46f0-8119-8b57f201caa9> (08 January 2021)
24. The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law. Edited by Michael Rosenfeld, Andras Sajó. 2012.

List of legal documents:

25. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. – Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (10 sichnia 2021)
26. Zakliuchnyi akt Narady z bezpeky ta spivrobitnytstva v Yevropi. – Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text (10 sichnia 2021)
27. Konventsiiia OON pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok. – Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (10 sichnia 2021)
28. Mizhnarodna konventsiiia pro likvidatsiiu usikh form rasovoi dyskryminatsii. – Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (10 sichnia 2021)
29. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava – Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (10 sichnia 2021)
30. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava – Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (10 sichnia 2021)
31. Khartiia Osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu. – Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text (10 sichnia 2021).